

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ

JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

(GEMDER)

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ

INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL

SEYDA MOLLA MUSA GEÇİT ÖZEL SAYISI

e-ISSN: 2718-000X

YIL: 4, CILT: 4, SAYI: 4

Aralık-2023

Yönetim / Management

Sahibi / Owner

Dr. Nihat DEMİRKOL

İletişim Bilgileri / Contact Information

***Adres / Address:* İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**

***Telefon :* 5433085970**

***E-Posta / E-Mail:* gemder2020@hotmail.com**

Genç Mütfekkirler Dergisi Uluslararası bilimsel **hakemli** bir e-dergidir. Yılda dört kez, Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında yayınlanır. Derginin yayın dili Türkçe, İngilizce, Arapça ve Farsçadır. Yayınlanan makalelerin ilim ve dil yönünden sorumluluğu yazarlarına aittir. Fikirlerden kesinlikle editörler sorumlu tutulamazlar. Makalelerde belirtilen görüşler, *Genç Mütfekkirler Dergisi*'nin görüşlerini yansıtmazlar. Dergide yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları *Genç Mütfekkirler Dergisi*'ne aittir.

idealonline

academindex

Yayın Kurulu / Editorial Board

BAŞ EDİTÖR / EDITORS

Dr. Nihat DEMİRKOL

EDİTÖRLER / ASSOCIATE EDITORS

Musa GÜL

ALAN EDİTÖRLERİ

Osman BAYRAKTUTAN

Ekrem UYSAL

İbrahim AKGÜN

Sinan ÖZYURT

Bayram DEMİR

Ahmad ALHALİL

Ali SEVDİ

Mehmet Nuri AYYILDIZ

Zeynep AKBUDAK

Kadir AL

Ahmet ÇETİN

DİL EDİTÖRLERİ

Moulay El Hassan EL HAFİDİ (Arapça)

Zeynep AKBUDAK (İngilizce)

Ali SEVDİ (Farsça)

Yayın ve Danışma Kurulu / Advisory Board

Chivu Luminita, National Institute of Economic Research, “Costin C.

Kiritescu”, Romanian Academy, Romania

George Georgescu, National Institute of Economic Research, “Costin C.

Kiritescu”, Romanian Academy, Romania

Andrei Jean Vasile, National Institute of Economic Research, “Costin C.

Kiritescu”, Romanian Academy, Romania

Sima Violeta, Petroleum-Gas University of Ploiești, Romania

Gheorghe Ileana Georgiana , Petroleum-Gas University of Ploiești, Romania

Ladaru Georgiana-Raluca, Bucharest University of Economic Studies,
Romania

Predrag Vukovic, Institute of Agricultural Economics, Belgrade, Serbia

Vasilii Erokhin, Harbin Engineering University, School of Economics and
Management, P.R.China

Mile Vasic, European Marketing and Management Association, Bosnia &
Herzegovina

Prof. Dr. Şadi EREN, Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Hasan YILMAZ, Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Salih GECİT, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Doç. Dr. Osman BAYRAKTUTAN, Batman Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Harun KIYLIK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Dr. Abdulhekim AĞIRBAŞ, Çankırı Karatekin Üniversitesi

ÖNSÖZ

Değerli araştırmacılar ve saygıdeğer okuyucular,

“**Genç Mütefekkirler Dergisi**” adlı elinizdeki bilimsel ve hakemli dergimizin bu yeni sayısında bulduğumuz için son derece sevinçliyiz. Dergimizin bu sayısı “**Molla Musa Celâlî**” hocamızın ilmî kişiliğini ve çalışmalarını ele alan, onun ilmî hizmetlerini tanıtan “**Özel Sayı**”dır. İlme ve alime yönelik kadirşinaslık örneği olacak bu özel sayı ile merhum hocamızı vefatının 2. Vefat yıldönümünde anıyoruz. Bu amaçla değerli ilim adamlarımız, hocamızın farklı yönleri konusunda son derece önemli ve birbirinden güzel çalışmalar göndermişlerdir. Ben de Seydamızın hem bir talebesi, hem de oğlu olarak dergi editörümüz Dr. Nihat DEMİRKOL’un talebi üzerine bu sunuş yazısını yazdım.

Molla Musa Celâlî son dönem alimleri içinde ilmî derinlik ve yetkinliği, tevazu ve zühdu, ilim, amel, ihlas bütünleşmesi konusundaki hassasiyeti ve ömrünü ilme adayıp kitap okuma, okutma ve yazmayı hayatının en önemli esasına çevirmesi itibarıyla selef-i salihîn devrinde rastlanılan bir kişiliğe sahiptir. İlmî yolculuğa başlaması, medrese kurup köy köy gezmesi, talebe yetiştirme çabası ve toplum nezdinde yaptığı hizmetlere bakıldığında ilâhî fitrat ve tevçih çerçevesinde hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Bu vasıfları itibarıyla Molla Musa Celâlî, Şeyh Ahmed-i Hânî çığırının devamcısı olan alimlerden sayılmaktadır. Bu alimler İsmail-i Beyâzidî, Muradhân-ı Beyâzidî, Molla Mahmûd-i Beyâzidî, Molla Muhammed-i Celâlî, Halife Yusuf Topçu ve diğer bazı alimlerdir. Onlardan sonra Doğubeyazıt'ta köklü bir medrese eğitimi veren ve binlerce talebe yetiştiren, talebelerine klasik medrese programının yanında Ahmed-i Hânî'nin "Mem u Zîn", Nubihar", "Ekîda İmané" eserlerini okutan ve şerh eden, bunlarla birlikte Molla Mehmed-i Bateyî'nin "Mevlid", Molla Halil-i Siirdî'nin "Nehcü'l-Enâm" adlı eserlerini şerh ve haşiyelerle Arapça'ya tercüme edip açıklayan âlim, Molla Musa Celâlî'dir.

1938 yılında Doğubayazıt'ın Telçeker Köyünde doğan ve ilkokuldan sonra bölgenin muhtelif medreselerinde 17 yaşına kadar dinî ilimleri tahsil eden hocamız, daha sonra İmam-Hatiplik görevine başlayarak yaklaşık 60 sene boyunca medreselerde ders vermiştir. Ömrünün son beş yılında planladığı kitapları tamamlamak için ders vermeye ara verip kendisini tamamen ilmi kitaplar hazırlamaya adanmış hocamız Eleşkirt'in iki köyünde imamlıkla geçirdiği dört yıl hariç ömrünü Doğubayazıt'ta ikamet etmekle geçirmiştir. Resmi adı "Musa Geçit" şeklinde olan hocamız, halk arasında ve bölge uleması nezdinde "Molla Musa el-Celâlî" diye meşhur olmuştur.

Molla Musa Celali hem talebeliğinde hem imamlık ve müderrislik döneminde son derece mütevazı bir tavır içinde yaşamıştır. Bu tavrı onun hem talebe ve müderrisler, hem de halk kesimi arasında saygı ve sevgi ile karşılanmasına vesile olmuştur. Öyle ki talebelik yaptığı köylerdeki dostlukları vefatına kadar devam etmiştir. Talebelik yaptığı babası Sofi Hasan'ın maddi durumu iyi olmadığından babasına masraf çıkarmamak ve kitap ihtiyacını gidermek için medresede okutulan ders kitaplarını kendi el yazısıyla istinsah ediyor, gidiş, geliş, kitap, defter, kalem, elbise ve diğer ihtiyaçlarını bu yolla karşılıyordu. O zamanki el yazısı oldukça güzel iken daha sonra hızlı hızlı yazmaya çalıştığından yazısında değişme meydana gelmiştir.

Talabeliğiyle ilgili konuştuğunda şu bilgileri verirdi: *"Biz camide okuyor, yatıyor, yaşıyorduk. Derslerimizi camide alıyor, mütalaa ve müzakerelerimizi camide yapıyorduk. Akşam yatarken camide boydan boya yataklarımızı seriyorduk. Her talebenin yeri de belliydi. Yorganın yarısını altımıza sererken yarısını da üstümüze sarıyorduk. Caminin bir köşesinde yapılan basit bir havuzda banyo yapıyor, abdest alıyorduk. Bugünkü medreseler gibi özel yatakhane, yemekhane, abdesthane, banyo, derslik, kütüphane, çalışma salonlarına sahip medreseleri hayal bile etmiyorduk. O günkü*

şartlarımız son derece kısıtlı idi, ama tedris ve tahsilimiz çok yoğundu. Bugün ise şartlar çok rahat, lakin tedris ve tahsil zayıftır."

Seyda bunları zikrederken şu hatırasını da hep anlatırdı: *"Bizler hafta içi derslerimizi alır, mütalaa ve müzakerelerimizi yapardık. Akşam olduğunda yorganlarımızı yere seriyorduk, üzerine uzanıp öbür tarafını da üstümüze arıyorduk. Ben eve ziyarete gelip medreseye giderken kardeşim İsa'yı da alıp medreseye götürmüştüm. İkimiz bir yorganı üzerimize atıyorduk. perşembe ve cuma günleri ise tatil idi. Bu günlerde ise bizler istirahat ediyorduk. Bazı talebeler kır gezisine giderlerdi. Bazen de kendi aramızda para toplayıp yemiş vesair alır, aramızda paylaşıp yerdik. Bir gün para toplanacaktı, ama benim param yoktu. Ben de utandığım için yorganımı üzerime örtüp uyumuş gibi davrandım. Para toplayan talebe "Musa nerde?" Deyince diğer bir talebe arkadaşım "O uyuyor, hiç rahatsız etme. Allah'ın hikmetine bakın, Musa'ya zeka ve hafızayı hepinizden fazla vermiş, ama para vermemiş. Yazık fakir bir ailenin evladıdır, rahatsız etmeyiniz." Talebe bunu dediğinde yorganın altında sessiz sessiz ağladım."* Seydanın bu tür hatıraları çoktur. Hepsi de talebelik hayatında büyük imkansızlıklara rağmen ilim talep etme konusunda gayret ve şevkini hiç kaybetmediğini, her şeye rağmen ilim için büyük fedakarlıklar yaşadığını göstermektedir.

Seyda talebelik hayatında içinde yaşadığı toplumun sorunlarını da keşfetmiş, bu çerçevede mensubu olduğu Celâlî Aşireti ve Keçelî Boyundan dindar insanların çok sayıda olduğunu, ancak dinî ilimleri tahsil ve tedris eden insanların sayısının az olduğunu görmüştü. bir çok akrabasını, arkadaşını da her seferinde kendisi ile birlikte medreselere götürüyordu. Böylece sadece okumakla yetinmiyor, akraba ve dostalarını da eğitime kazandırıyor.

Seyda Molla Musa imamlık ve müderrislik hayatında çok verimli biçimde bir hizmet vermiştir. Gittiği her köyde medrese açmış, çevre köy, ilçe, illerden

gelen talebeleri okutmuş, ayrıca gittiği her köyde o köyün evladından olan bir kaç kişiyi okutarak imam, müezzin, hoca olmalarını sağlamıştır.

Müderrislik hayatını çok erken ve genç dönemde icra ettiği için, ilk kuşak talebeleri ile kendisi arasında üç beş yaş farkı vardı. Bazı talebeleri de kendisinden büyük yaşta idi. Kendisi ile yaşıt olan talebeleri de vardı. Bu ilk kuşak talebeleriyle ilişkileri son derece güçlü idi. Onlar kendisine Seyda diyor, sevgi ve saygıda kusur etmiyorlardı. Seyda da onlarla bir arkadaş gibi davranıyordu. Seyda bu talebeleriyle arkadaş gibi davranıyor, beraberce hizmetlerini sürdürüyorlardı. Seydanın bu talebeleri aynı zamanda o dönemin siyâsî ortamında müslüman ve dindar insanların desteğini kazanan Rahmetli Erbakan Hoca'nın çevre insanı tarafından tanınması konusunda da emek sarf etmiştir. Hatta Seyda, ilk talebeleri, yakın dostları ile birlikte köy köy gezerek Milli Nizam Partisi, Milli Selamet Partisine destek aramışlar, Doğubeyazıt merkezinde İmam-Hatip Okulunun inşa edilmesinde büyük gayretler göstermişler, zamanın siyâsî ortamında müslüman halkın taleplerini dile getirip siyaset adamlarını dini talepler konusunda bilgilendirmişlerdir. Böylece talebelerine ve sevenlerine İslâmî ve siyâsî bir şuur da kazandırmış, müderris olmanın sadece medrese köşesinde sarf ve nahiv kaidelerini okumaktan ibaret olmadığını, ümmetin derdiyle ilgilenme konusunda örnek bir tabir üzerinde cehd ve gayret göstermeyi gerektirdiğini de hayatıyla, emeğiyle ve mücadelesiyle öğretmiştir.

Seyda bazen bu talebelerini kendisiyle birlikte Doğu ve Güneydoğu Bölgesindeki meşhur medreselerine ve âlimlere götürüyor, oralarda bir veya bir kaç ay beraberce ilim tahsil ediyorlardı. Seydanın hem talebelik, hem de muderrislik hayatındaki özelliklerinden birisi de Bediüzzaman Said Nursî gibi ilimde seçici olmasıdır. O ders kitaplarının hepsini uzun zaman içinde hocaların yanında okumak yerine, kendisi mütalaa ediyor, müşkilatlarını bir deftere not

alıyor, belli dönemlerde bölgenin büyük âlimlerine giderek hal etmeye çalışıyordu. Böylece tedrisat ve tahsilat hayatında tasarruf sağlıyordu. Çok az zamanda çok büyük terakkiye imza atıyordu. Onun bu huyu zamanla mudekkik ve muhakkik bir âlim olmasını sağlamıştır.

Seyda Molla Musa imamlık ve müderrislik hayatında görev yaptığı köylerde hem dışarıdan talebe kabul ederek hem de köy çocuklarını alarak dinî eğitime tabi tutmuş, onlara Arabî ve dinî ilimler konusunda sağlam bir temel oluşturmuştur. Kendisi ders verip medreseye dönüştürdüğü camide talebeleriyle birlikte sabah namazından yatsı namazına kadar vakit geçiriyor, onların mütalaa ve müzakere esnasında takıldıkları yerlerde dersten ayrı olarak bilgilendirme yapıyor, sorularına cevaplar veriyordu. Aynı şekilde medreseye çevirdiği camide sosyal olayları da çözümlmek için gelen vatandaşlar ile de ilgileniyordu. Yani cami hem ibadet merkezi, hem okul ve medrese, hem de adliye sarayı gibi büyük bir vizyon ve misyon taşıyan bir merkeze dönüşüyordu. Bütün bunlarla birlikte günlük derslerini sıkı bir disiplin içinde takip ediyor, talebelerine resmi medrese müfredatı yanında muhtelif İslâmî ilimler ve çağdaş İslâm kültürü ile ilgili kitaplar okutuyordu. Ayrıca bu talebelerine ezan okuma, kamet getirme, namaz kıldırma, vaaz verme ve hutbe okutma müsaadesi de vererek onların mesleki gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu usulü neticesinde talebeleri hem sağlam bir ilmî temel alıp kısa sürede büyük ilmî terakki kaydediyorlar, hem de mesleki tatbikat konusunda imamlık yapacak derecede bir tecrübe ediniyorlardı.

Seyda gittiği her köyde talebeler yetiştirdiği gibi, gittiği her köye her yerden talebeler de geliyordu. Örneğin Ağrı, Iğdır, Kars, Van gibi yakın civarlardan talebeler geldiği gibi Diyarbakır, Batman, Karayazı, Hınıs, Köprüköy, Tekman, Bingöl gibi yerlerden de medresesine gelen bir çok talebe yetiştirmiştir. Bu açıdan bakıldığında seydanın talebeleri, talebelerin talebeleri,

talebelerin talebelerinin talebeleri üç veya dört kuşak halinde memleketin bir çok yerinde imamlık, vaizlik, müftülük, akademisyenlik görevlerini icra etmişlerdir. Hatta talebelerinden çok sayıdaki bir kısmı doktor, avukat, amir, memur şeklinde bir çok farklı görevlere yerleşmişlerdir. Bazı talebeleri de yurt dışına giderek önemli hizmetler ve görevler yapmışlardır.

Seydanın bu usul ile yetiştirdiği talebeler hakikaten çok kısa sürede normal seviyenin üstünde bilgi elde ederek sonradan bölgenin en çok tanınan ve hizmet veren âlimleri arasında yer almışlardır. Seyda bu durumu kendisiyle görüşen Abdullah Karaduman hocaya şöyle anlatmıştır: "*Medrese eğitimi bitirdikten sonra artık müderris olarak öğrenci okutmaya başladım. 1958 yılında (yani 20 yaşında) Doğubeyazıt'ın Niço Köyünde dokuz (9) talebe ile eğitime başladım. 1960 yılında (22 yaşında) Çiftlik Köyünde medrese açtım. Orada da 28 kişiye eğitim vererek onları da ders verecek duruma getirdim. 1970 yılında Zorava Köyünde medrese açtım. Orada da 16 kişiye ders vererek âlim seviyesine getirdim. Daha sonraları Doğubeyazıt merkezinde medrese açarak tesbit ettiğim kadarıyla 257 kişi yetiştirdim.*" (Bkz. Abdullah Karaduman, Doğubeyazıt, Mat Yay, İstanbul, 2019, s. 186-187).

Seyda zikrettiği bu köylerin dışında Kanık, Noreşin, Xarık, Kucak, Haydaroğlu, Şanezer, Korim Köylerinde de hem imam-hatiplik yapmış, hem de o esnada medrese kurarak yüzlerce âlim, fakih, talebe yetiştirmiştir. Seydanın bu dönemlerde yetiştirdiği talebelerinin bir kısmının listesini sayın Abdullah Karaduman Hocanın eserinde isim isim sıralamıştır.

Seyda Molla Musa gittiği her köyde medrese açıp talebe okuttuğu gibi, köyden ayrıldığında o köyün evladından olan bir kaç kişiyi imamlık yapacak derecede yetiştirip gitmiştir. Gecesini gündüzünü talebelerine ders vermek, dinî kitapları ve temel kaynakları okuyup incelemek için disiplinli ve planlı bir şekilde değerlendirmiştir.

Seydanın ders verme usulü klasik usulden biraz farklıdır. Kendisi daha önce defalarca ders vermiş olmasına rağmen her verdiği dersi ilk defa veriyormuş gibi büyük bir heyecan, aşk ve şevkle veriyordu. Bu nedenle dersten önce bir talebe gibi kitabı mutalaa ederdi. O kitabın farklı haşiye ve serhlerine bakardı. Seydanın yanında mutlaka el-Muncid, Mu'cemu'l-Vasit ve diğer bazı lügat kitapları bulunurdu. En basit kelimeleri de mazi, muzari, masdar ve diğer kalıpları açısından sözlükte farklı ihtimaller açısından inceliyor, kelimelerin zapt ve harekelerine büyük önem veriyordu. Ayrıca o kelimenin ilgili cümle içindeki en uygun anlamını buluyor ve bu sayede bir çok öğrencilerine lügat kullanma, ibareyi doğru okuma, kelimelerin mazi, muzari, masdar ve diğer vezinlerini tanıma, metnin sarf, nahiv ve belağat ilimleri açısından doğru okunup doğru anlaşılmasını sağlayacak bir meleke kazanma konusunda özel bir alışkanlık kazandırıyordu.

Seydanın bir diğer hususiyeti de ders verirken talebenin anlama ve dinleme durumunu her daim göz önünde bulundurmasıdır. Bu nedenle bazen talebenin gevşediğini, dinlerken uyukladığını, gayr-ı iradi "Beli Seyda" dediğini hemen anlıyor, özel bir parmak işaretiyle omuzuna dokunarak "öyle değil mi faki?" diye talebeyi uyandırıp dikkatini toplamasını sağlıyordu.

Bir başka hususiyeti de şudur: Seyda talebenin dersini anlamadan ayrılmasını kesinlikle istemez, bu nedenle talebeye dersi defalarca tekrar eder, sorularına cevap verir, anlamakta güçlük çeken talebeye konuyu basitleştirmek için büyük uğraş verirdi. Hatta talebe dersten sonra da unuttuğu ve anlamakta güçlük çektiği yerleri seydaya sorduğunda kesinlikle rahatsız olmuyor, her seferinde ilk defa dersi veriyormuş gibi tekrar ediyordu.

Seydanın bir diğer hususiyeti de şudur: Seyda her bir talebeye bir veya bir kaç ders veriyor. Bazen fıkıh, siyer, tefsir, hadis gibi ilimlerde ders verirken küçük gruplar halinde ders veriyordu. Talebe sayısı çok olmasına rağmen ders

kitabında her talebenin dersinin hangi sayfada olduğunu biliyor, talebeye dersini aç bakalım dediğinde talebe yanlış sayfayı açtığı zaman, nazik bir şekilde ve gülümseyerek "Faki, senin dersin burasıdır" diyerek bir önceki dersinde geldiği cümlelerin bulunduğu sayfayı açardı.

Seyda ayrıca sadece klasik doğu/şark müfredatı ile yetinmez, kitap sırası konusunda bazı tasarruflarda bulunur, müfredat dışı bir çok kitabı da ders kitabı olarak okuturdu. Bu da talebelerin genel kültürü, İslâmî bilinci, çağdaş İslâm düşüncesi çalışmaları ve diğer sahalarla ilgili müktesebatının zenginleşmesini sağlardı. Örneğin talebelerine kadim medrese müfredatında takip edilen eserleri okutmakla birlikte imâmet ve hilâfet konusunda ve Şia ile Ehl-i sünnet arasında geçen münakaşalarla alakalı olarak İbn Hacer el-Heytemî'nin "**es-Sevâiku'l-Muhrika**" eserini, Raşid Halifeler ve diğer halifelerin tanınması, İslâm tarihinin geçirdiği Emevî, Abbâsî devirlerinin bilinmesi için İmâm Suyûtî'nin "**Târîhu'l-Hulefâ**" adlı eserini, Hz. Muhammed'in hayatının sahil bir şekilde öğrenilmesi ve bu konuda oryantalist yazarlarının veya misyonerlerin iddia, iftira ve yalanlarının cevaplarının bilinmesi için Muhammed Rıza'nın "**Muhammed Rasulullah**" adlı eserini, İslâm Peygamberinden önceki peygamberlerin tanınması ve onlar hakkında çağdaş oryantalist ve misyoner bilim adamlarının iddialarının cevaplarının ilmî usullerle verildiği Abdurrezzâk en-Neccâr'ın "**Kıyasu'l-Enbiya**" eserini, Çağdaş İslam Düşüncesinin tanınması ve bilinmesi amacıyla Üstada Said Havva tarafından yazılan "**Allah, er-Resûl, el-İslâm ve Cundullah**" adlı eseri, M. Afif Tabbara'nın "**Rûhu'd-Dîni'l-İslâmî**" adlı eserini, aynı şekilde tefsir ilmiyle alakalı olarak İmâm Suyûtî'nin "**Celâleyn**" tefsirini, Şehid Seyyid Kutub'un "**Fî zilâli'l-Kur'an**" adlı tefsirinin bazı bölümlerini, yine Seyyid Kutub'un "**Mealim fî't-Tarik**" adlı eserini ders kitabı olarak okutmuştur.

Molla Musa Celâlî bu ilmî faaliyetlerinin yanında ayrıca medrese çevrelerinde ve dinî ilimler alanında gerek Türkiye'de gerekse çevre ülkelerde tanınan bir çok eser yazmış, eserlerinde önemli konuları ve alanları ele almış, günümüz ilim adamının ihtiyaç hissettiği bir çok alanda "allâme" vasfıyla hakkıyla muttasıf olmasını sağlayan bilgiler vermiştir. Bu eserleri araştırmacılar tarafından zamanla incelenecek ve farklı şekillerde değerlendirilecektir. Ama biz burada bir başlangıç olması temennisiyle eserleri şu şekilde tasnif edebiliriz:

Molla Musa Celâlî medrese eğitimine katkı sunmak amacıyla mevcut müfredatın yanında takip edilmek ve okunmak ve okutulmak üzere "**Mecmûât**" adı verilen bir takım yazmıştır. Bunlardan birincisi "**Mecmûatu'l-Ulum**" adında olup bu eserde kadim medreseler ile çağdaş dinî okul ve fakültelerce okutulan Sarf, Nahiv, Mantık İlmi, Vadî İlmi, Akaid ve Kelâm İlmi, Tasavvuf, Fıkıh Usulü, Tefsir Usulü, Hadis Usulü, Tecvid, Aruz İlmi, Belağat, Beyan, Münazara, Meani, Bedi İlimleri gibi 15 adet temel ilmin kısa ve öz bir şekilde ele alınmaktadır. "İslami İlimlere Giriş" niteliğindeki "**Mecmuatu'l-Ulûm**" eseri bir çok medrese ve ilim merkezinde okutulmaktadır. Başka bir kitabı olan "**Mecmuatu'l-Fevâid**" eseri, derli toplu ve yeterli bilgilerin talebeye hazır bir şekilde sunulmasını hedef alan önemli bir kaynaktır. Günümüzde yaşayan bir dinî ilimler talebesinin bilmesi gereken klasik ve modern konulardaki bilgilerin toplu bir şekilde ele alındığı "Faydalı Bilgiler Ansiklopedisi" niteliğindedir. Bu eserlerin yanında "**Mecmuatu'l-Kasaid**" eseri Arap cahiliyyesi döneminde en meşhur Muallakat-ı Seb'a (Kâbe'ye asılan yedi adet kaside) şiirleri ile İslam Tarihinde çok meşhur olan Arapça edebi kasideleri şerh eden bir eserdir. İslam Tarihi boyunca Arap Dili ve Edebiyatında en meşhur kaside ve divanların da ele alındığı eser, türünün ilki ve en toparlayıcısı olarak kabul edilmektedir. Hz. Ali ile İmam Şafii'nin divanları da eserde şerh edilmektedir. "**Mecmuatu'l-Fetava**" adlı eseri Şafiî, Hanefî, Malikî, Hanbelî ve Caferî Mezheplerine ait fetvalar ile çağdaş konularla

İlgili fetvaların toplu olarak özetle ele alındığı eser, klasik ve çağdaş sorunların her ikisine de cevap vermektedir. Eserde dinî ve fikhî meseleler hakkında eski ve yeni en önemli İslam hukukçularının görüş ve içtihatları derlenerek ele alınmaktadır. **“Mecmuatu'l-Makasid”** adlı eserinde Buharî, Müslim, en-Nihâye, el-Camiu's-Sağîr gibi meşhur hadis kitaplarında geçen Mücmel ve Müşkil hadisler haşiye ve şerhlerle açıklığa kavuşturulmakta, ayrıca vaaz ile ilgili bir risale de bulunmaktadır. **“Mecmuatu'r-Resâil”** adlı kitabı dört risaleden oluşmuştur. Bu risalelerde özellikle günümüz İslâm dünyasında tartışılan sünnetin hücciyeti, recm, riddet, sigara, sigorta, organ nakli, Mehdi'nin gelişi, Hz. Hızır konusu, kabir azabı, şefaât gibi itikadî ve fikhî konular ele alınmıştır.

Bu eserlerin yanında ilmî seviyesi ileri düzeyde olanlar için de kadim ilmî mirasın anlaşılmasını kolaylaştıracak bazı şerh, haşiye ve ta'lik türünden eserler yazmıştır. Örneğin **“Haşiye Ala İşarati'l-İ'caz”** eserinde Bediüzzaman Said-i Nursi'nin Kur'an'ın belâğat ve i'cazı ile ilgili olarak yazdığı tefsir mukaddimesindeki zor ve anlaşılması müşkil olan ibareler açıklığa kavuşturulmaktadır. Bu eserlerin yanında **Şerhu Kasaid-i İbn Fariz, Şerhu Ebyati Tarihi'l-Hulefa, Şerhu Ebyati Nuri'l-Ebsar, Kızıl İcaz Şerhi, Tefsiru'l-Muhmel Üzerine Haşiye, Ta'likât Ala Haşiyeti'l-Kızılı Ala Tasrifî'l-Eşnevî** gibi ilk dönemden bu güne kadar gelen İslâm bilim ve medeniyetinin derin meselerini ve farklı alanlarını büyük bir vukûfiyetle ele almaktadır.

Molla Musa Celâlî, sadece kadim medrese geleneğinin tartıştığı ve incelediği konuları ele almaz, çağdaş dönemde müslüman alimler, bilim adamları, akademisyenler tarafından ele alınan, konuşulan, tartışılan meselelere dair de önemli eserler yazmıştır. Geçmiş İslâm kültürünü muhafaza ve müdafaa, günün İslâmî çalışmalarına katkı ve fayda sağlamak üzere ümmetin sorunlarını ve sorularını da takip etmiş ve bu çerçevede önemli eserler yazmıştır. Örneğin **“Bazı Şüphelere Cevaplar”** adlı eserinde günümüz ilahiyat âlimleri arasında

tartışılan bazı konuların ele alınmakta, bazı iddia ve tartışmalara değinilmekte ve temel kaynaklara dayalı bir şekilde cevapları verilmektedir. Aynı şekilde **“Ateist İddialara Cevaplar”**, **“Modernist ve Oryantalist İddialara Cevaplar”**, **“Mealist İddialara Cevaplar”**, **“Hadis İnkarcılarına Cevaplar”** adlı cevaplar serisinde son dönemde bazı çevrelerce desteklenerek gündeme taşınmaya çalışılan yanlış ve çarpık anlayışlardan kaynaklanan sorunlara cevap vermek amacıyla Kuran, Sünnet, İcma ve Kıyas esaslarına dayalı bir bilinç ile ön dört asırdan bu yana İslam ümmetinin kahir ekseriyetinin ve İslam âlimlerinin büyük çoğunluğunun üzerinde bulunduğu Ehli sünnet ve'l-cemaat anlayışı esas alınarak yazılmıştır. Bu eserler özellikle İmam Hatip Lisesi Din Kültürü öğretmenleri ve ilahiyat fakültesi talebelerine kılavuz mahiyetindedir.

Molla Musa hocamız geçmişte olduğu gibi günümüzde de etkili olmaya başlayan bazı müfrit meshebî iddialara da cevap verecek eserler ele almıştır. Bu bağlamda **“er-Risaletu'd-Daiyye İla Mahabbati Muaviye”** adlı eserde günümüzde Hz. Muâviye'yi ta'n etmek üzere yazılmış olan bir takım kitap ve makaleler karşısında geleneksel Ehl-i sünnet ulemasının kaynak eserlerine dayalı bir şekilde Hz. Muaviye savunusu yapılmaktadır. **“Nefyu'l-Ciheti Ve'l-Hululi ve'l-İttihadi ve'l-Mekân Anil'İlâhi'l-Vahidi'l-Kahhâri'r-Rahmân”** adlı eserde, İslâm akaidinin ulûhiyet bahsinde Mücessime, Müşebbihe, Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile mezhepleri arasında olduğu gibi günümüzde Çağdaş Selefilik ve Vehhâbi grupları tarafından da tartışılan hulul, ittihad, cihet ve mekân konuları ilgili ayetlerin ışığında hadisler yardımıyla ve selef ile halef ulemasının izahatları çerçevesinde ele alınmıştır. **“Ta'likât Alâ'l-Kitâbi'l-Lezi Yebhasu Ani'l-lâh”** adlı eseri, çağdaş ateist, materyalist ve deist anlayış mensubu gazetecei, yazar ev aydınların karşıt sorularına çağdaş bilimleri de kullanarak cevap veren ve çağımız alim ve hareket adamlarından biri olan Üstad Said Havva tarafından yazılan **“Allah”** isimli Arapça kitabın zor yerlerinin anlaşılması sağlanmış, bu

esere eklenen ta'liklerle çağdaş bir İslâm mütefekkirinin bilimsel metotla yazdığı bir eserin medrese camiasında ders kitabı olarak okutulmasının yolu açılmıştır.

Molla Musa Celâlî son dönemde hulefa-i raşidîn ve sahabe-i kirâma yönelik haksız ve yersiz tenkitleri de nazar-ı itibara alarak çağdaş gençliği ve müslümanları bu konuda da bilgilendirme ihtiyacı hissetmiştir. Bu çerçevede **“Senau's-Sakaleyn Fî Menâkıb-i-Ş-Şeyheyn Ebî Bekir Es-Siddîk ve Ömer El-Farûk”** adlı eserinde onları müdafaa ve tanıtma bağlamında bilgiler vermiştir. Bu adı taşıyan kitabı Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer ile ilgili olarak temel İslam Tarihi kaynaklarından nakil ve istifadeyle yazılmış olan bir eserdir. Bu eserde günümüzde iki büyük halifeyle ilgili tartışmalar temel tarih kaynaklarına dayanılarak aydınlatılmaktadır. **“Celâu'l-Ayneyn Fî Menâkıb-i'l-Hateneyn Usmân Zî'n-Nureyn Ve Alî bî's-Sibteyn”** adlı kitap Hz. Osman ve Hz. Ali ile ilgili olarak temel İslam Tarihi kaynaklarından istifadeyle yazılmış olan bir eserdir. **“el-Envâru's-Satia Fî'l-Ecvibeti Ani'l-İ'tirâdâti'l-Vârideti Alâ'l-Hulefâi'l-Erbaati”** adlı kitap dört halife ile ilgili ileri sürülen bir takım itirazlara karşı onları savunan ve bu konudaki şüphe ve itirazlara cevap veren bir eserdir. **“Nuru'l-Basar Fî Menâkıbi'l-Eimmeti'l-İsney Aşer”** Ehl-i beytin on iki imamının hayatları, şahsiyetleri, menkıbeleri ve İslâm tarihindeki yeri ile Ehl-i sünnet tarafından kendilerine verilen değer ve hürmeti anlatan bir eserdir. Böylece raşid halifeler, sahabe-i kirâm ve Ehl-i beyt imamları konusunda günümüz müslümanını aydınlatacak önemli uyarılar yapmakta, yaşadığı zamanın insanının “es-sabikûne'l-evvelûn” şeklinde Kur'an'da tanıtılan “din öncülerimiz” konusunda dikkatli olması gerektiği ifade edilmektedir.

Molla Musa Celâlî tefsir konusunda da önemli çalışmalar yapmış, çağımız alimlerinin dikkatine sunmak üzere üç önemli tefsîri şerh ve haşiye etmiştir. Bu çerçevede ilk olarak **“Tefsiru'l-Muhmel”** diye meşhur olan **“Dürrü'l-Esrâr”** adlı tefsîr kitabı üzerine **“Hâşiyetü'l Kenzü'l- Ebrâr Ala Tefsiri'l Mühmel el-**

Müsemma Dürrü'l Esrâr” adlı haşiyeye yazmıştır. Arapça yazılmış ve tamamıyla noktasız harflerin kullanıldığı meşhur **"Tefsiru'l-Mühmel"** adlı Kur'an tefsiri kitabının zor yerlerinin ve anlaşılmaz bölümlerinin açıklığa kavuşturulduğu eseridir. İkinci olarak da **"Hâşiyetu el-Vâdihu'l-Mesâlik alâ Tefsîri'l-Medârik"** adıyla **"Tefsîri'n-Nesefî"** diye meşhur olan **"Medâriku't-Tenzîl ve Hekâiku't-Te'vîl"** adlı tefsîr kitabını şerh etmiştir. Bu eserini bölgedeki bazı âlimlerin ve üniversite hocalarının talebi üzerine yazmış olup eserinde söz konusu tefsîr kitabının müşkil ve zor taraflarının anlaşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Tefsîr kaynakları ile ilgili üçüncü eseri de **"Beyzavî Tefsiri"** olarak meşhûr olan **"Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl"** üzerine yazdığı **"Hâşiyetu'l-Celâlî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî"** adlı haşiyesidir. 2019 yılı itibarıyla te'lif etmeye başladığı bu haşiyeyi 30.11.2021 tarihinde vefat ettiği son haftaya kadar yazmaya devam etmiş ve dönemde bitirmiştir. Bu eserinde Nesefî Tefsiri haşiyesinin üslup ve metoduna uygun bir metot takip edilmiştir. Eser inşallah yakında yayınlanacaktır.

Molla Musa manevî hayata ve tasavvufa dair eserler de yazmıştır. Esasen teoriden çok pratik hayatını zühd ve ibadet mesleği dahilinde sürdüren Molla Musa bu açıdan tasavvufmeşreb bir alim olarak tanınmaktadır. Tasavvuf erbabının evvela itikad ve ibadet bilgisine sahip olması gerektiğini savunduğundan **"Tuhfetu'l-Habîb"** adlı eserini **"Habib: Dost"** diye andığı Şeyh Muhyeddin el-Cezerî'ye ithaf ve hediye etmiştir. Bu kitap üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısmı Ehl-i sünnet ve'l-cemaat fırkasının itikadî esaslarını ihtiva etmektedir. İkinci bölümü bazı fikhî meseleleri Şafiî ve Hanefî Mezheplerine göre açıklamaktadır. Üçüncü bölümü de tasavvuf konularını muhtasar bir şekilde açıklamaktadır. Bunun yanında bir de her müslümanın, özellikle de tasavvuf erbabının günlük hayatında okuması ve tekrarlamasını gerekli gördüğü zikir ve dualarla ilgili olarak da **"Hediyetu'l-Fakîr Fî Beyânî**

Ezkâri'l-Kadîr” adlı bir eser yazmıştır. Bu eser dua kitabı olarak hazırlanmıştır. Kur'an ve Sünnette geçen duaları esas alarak bir Müslümanın hayatında daima tekrar etmesi gerekli duaları bir araya getirmiştir. Eser üç kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım; Rasûlullah (s.a.s.)'den rivayet edilen zikirleri vird halinde tekrar etmenin fazileti hakkındadır. İkinci kısım; Rasûlullah (s.a.s.)'den rivâyet edilen bazı zikirleri ve duaları bir araya getirmiştir. Üçüncü kısım; belirli zamanlara tahsis edilmiş dua ve zikirlerden bahsetmektedir. Dördüncü kısım; Kuran'da geçen dua ve zikirleri içermektedir. Hatime kısmı da istiğfar konusunu ele almakta ve örnek istiğfar zikir ve dualarını ihtiva etmektedir.

Molla Musa Celâlî içinde yaşadığı toplumun ve mensubu olduğu kavmin dinî literatürü ve ilmî mirasına da bgâne kalmamış, bu çerçevede büyük bir hizmet yapmıştır. Doğu ve Güneydoğu medreselerinde Arapça kitapların yanında ders kitabı olarak okutulan ve bölgenin büyük alimleri tarafından yazılan temel Kürtçe kaynakları da dünyaya tanıtmak amacıyla hem Arapça diline tercüme etmiştir, hem de şerh etmiştir. Bu çerçevede şu eserleri yazmıştır: **“Feyzu'l-Kadiri'l-Mubdî Şerhu'l-Mevlidi'l-Kurdî”** adlı kitabı, Molla Muhammed-i Bateé tarafından yazılan ve Kürt bölgelerinde bir kaç asırdır Mevlid kandillerinde ve muhtelif vesilelerle merasim şeklinde okutulan Mevlidi Şerif'i Arapça'ya tercüme ettikten sonra bir de şerh eden bir kitaptır. **“Feyzu'l-Kadiri'l-Allâm Şerhu Nehci'l-Enâm”** adlı kitabı, Molla Halil Siirdî tarafından yazılan "Nehcu'l-Enâm" isimli Akaid ve Kelâm manzumesini Arapça'ya tercüme edip yine Arapça Şerh etmektedir. **“Feyzu'l-Kadîri'r-Rahmân Şerhu Newbihârâ Biçûkân”** adlı eseri, Şeyh Ahmed-i Hânî'nin meşhur eseri "Nevbihar" adlı eseri Arapça'ya tercüme edip Arapça açıklayan bir şerh kitabıdır. **“Feyzu'l-Kadiri'l-Mennân Şerhu Aqîdeti'l-Îmân”** adlı kitabı, yine Şeyh Ahmed-i Hânî tarafından yazılan "Akîda İmâné" isimli eserin Arapça'ya tercüme ve şerh edildiği bir

eserdir. Bu eserleri daha sonra bir araya getirerek “**Mecmuatu'l-Fuyûzât**” adını vermiştir.

İşte buraya kadarki malumattan da anlaşıldığı gibi Bayezid toprağının yetiştirdiği en velut müellif özelliğini taşıyan ve bu eserlere imza atan Molla Musa Celâlî, hayatını ilme ve ilmî çalışmalara adanarak bu bölgede önemli hizmetlere imza atmıştır. Doğubeyazıt'ta açtığı Medresede ailesiyle birlikte uzun süre boyunca talebelere ders vermiş, ders verme işiyle birlikte eserler te'lif etme gayretini de büyük emek ve gayretlerle ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür. Aynı zamanda feodal aşiret yapısından ve çağdaş ekonomik hırs ve menfaat çatışmalarından doğan sosyal olayları halleden, bu konuda yaşadığı bölgede bir kanaat önderi ve sosyal hakem görevini de sivil ve gönüllü olarak sürdüren bir ilim adamı olarak bilinen Molla Musa Celâlî, çevresinde meydana gelen sosyal olayları da çözme konusunda topluma son derece önemli hizmetler sunmuştur.

Molla Musa Celâlî, 45 cildi aşkın eserlerinde İslâm ilim tarihinin genel bir özet ve hulasasını bir araya getirmiş, İslâmî ilimlerin oluşum aşamasından günümüze kadar temayüz etmiş ilim dalları ve âlimlerden en önemli olanlarından nakil ve iktibaslarla bulunarak bir ilim talebesinin ve müderris/âlimin bilmesi gereken İslâmî Genel Kültür konusunda ansiklopedik bilgiler vermiştir.

Eserlerinde on dört asırlık İslâm bilim, kültür ve medeniyetinin genel bir özetini sunan Molla Musa Celâlî, bu eserlerinde tefsir, hadis, fıkıh, tarih, mezhepler tarihi, dinler tarihi, çağdaş fikir akımları, oryantalizmin İslâm'a tenkitlerine cevaplar, çağdaş İslam mütefekkirlerinden pasajlar, çağdaş âlimlerin bir kısmına reddiyeler, günümüz fıkıh tartışmaları, günümüz kelim tartışmaları, günümüz tefsir ve hadis tartışmaları, mealcilere reddiyeler, bazı şüphelere cevaplar, bazı itirazlara cevaplar, sahabeye yöneltilen itirazlar, Hz. Peygamberin hayatı ve müdafaası, İslam tarihindeki halifeler (Tarîhu'l-Hulefâ), Kısasu'l-

Enbiya, Peygamberlere yöneltilen itirazlara cevaplar, sarf, nahiv, mantık, beyan, bedi, meani, icazu'l-Kur'an, Arap Edebiyat Tarihinin en önemli kasidelerinin şerh ve haşiyeleri, cifir ilmi, aruz ilmi, tasavvuf ilmi ve daha birçok ilim dalı ve bilimsel mesele hakkında bilgilere yer vermiştir.

Bu açıdan bakıldığında her ne kadar Katip Çelebi, Zirikli, Brockelmann ve Fuat Sezgin'in müellif ve kitap isimlerini esas alan GAS ve GAL eserleri üslubu ile yazılmamış ise de, ilim dalları ve ilmî meseleler bazında geçmiş kültürden günümüze kadar elde edilen İslâm Bilim Tarihi müktesebatından birçok "bilgi ve malumat"ı bir külliyat ve mecmua halinde ilim dünyasına sunmaktadır.

Nitekim müellif yazdığı eserlerin bu özelliğine dikkat çekmek üzere eserlerinin isimlerini "Mecmuatu'l-Ulûm, Mecumatu'l-Fevâid, Mecmuatu'l-Makasid, Mecmuatu'l-Fetevâ, Mecmuatu'l-Kasaid, Mecmuatu'r-Resâil" gibi isimler kapsamında tasnif etmiş, eserin kapağına kendisini müellif olarak değil "el-Câmi" yani "Bir Araya Getiren, Derleyen ve Toplayan" şeklinde göstermiştir. Ayrıca "İhtasarehu" yani "Bu eserleri ihtisar halinde bir araya getiren" ifadesini kullanmıştır.

Bu eserlerden hakkıyla istifade etmek için medrese ve ilahiyat eğitiminde temeli sağlam atılmış derecede bilgi ve Arapça dilinde orta seviyenin üzerinde malumat sahibi olmak gerekmektedir. Bu itibarla eserler, Medrese Eğitimi ve İlahiyat Lisans Eğitimi sonrasında özel bir program halinde takip edildiğinde, hatta master ve doktora programı müfredatı halinde "İslâm İlim, Kültür ve Medeniyeti" konusunda tedris edildiğinde ileri seviyede yeterlilik sağlayacak vizyon ve misyona sahiptir. Eserler, bu itibarla kendisine has bir takım metodolojik özellikler taşıdığı için, kendine mahsus önem ve değeri açısından değerlendirilmeli, diğer eserlerin metot ve üslubu çerçevesinde mukayese edilerek değerlendirilmemelidir. Bu açıdan bakıldığında müellif Molla Musa

Celâlî'yi de Bayezid'de yetişen önemli bir "bilim tarihçisi" ve "ansiklopedik âlim" kategorisine yerleştirmek mümkündür.

“**Genç Mütefekkirler Dergisi**”nin yayınladığı bu özel sayıda bölgemizin önemli alimlerinden biri olan “Seydâ Molla Musa Celâlî”nin konu olarak seçilmesi ilme ve alimlere yönelik yapılması gerekli olan bir vefakarlık ve kadirşinaslık örneğidir. Umarız bölgemiz ilim adamları ve diğer ilim adamları her sene bir özel sayı çıkararak ömürlerini ilme adayan bu tür alimlerimizi tanıtmak, eser ve hizmetlerini gün yüzüne çıkarmak, onların unutulmasına engel olmak ve ilmî faaliyetlerin sadaka-i cariyeye olarak kıyamete kadar devam etmesini sağlamak üzere, bu sayıyı örnek alırlar. Bu vesileyle dergi editörü Dr. Nihat DEMİRKOL ile dergide emeği geçen tüm dostlara, dergiye ve derginin bu özel sayısına bilimsel çalışmalarıyla katkı sunan saygıdeğer ilim adamlarına teşekkür eder, başarılarınının devamını dilerim.

Prof. Dr. Mehmet Salih GECİT
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
İslâmî İlimler Fakültesi